

Друга Малоросійська Колегія в українській історіографії

Спеціальних досліджень проблеми Другої Малоросійської колегії (Далі: II МК) поки що немає. Існуючі енциклопедії, підручники, довідники лише констатують факт заснування II МК, виходячи з маніфесту Катерини II "Об увольнении от гетманского правления графа Разумовского и учреждении Малороссийской Коллегии и Генерал Губернатора" та указу імператриці адресованого Сенату "Об учреждении Малороссийской Коллегии".

Перше тлумачення мети створення II МК ми знаходимо у збірнику документів "Экстракт ... 1786 года", де у вступі дано короткий нарис української історії між 1654 і 1786 рр. і висувається ряд аргументів на користь заснування колегії: це краща форма управління Україною порівняно з гетьманством; бо в ній присутні великоросійські персони; президент колегії отримує можливість на місці наглядати за вчинками старшин; в результаті чого Малоросія залишається непохитно вірною російському престолу; збір податків, нарешті, спрямовується в казну государя. Як бачимо, тут сформульована чітка великодержавна монарша точка зору, яка утворювалася перетином фіскальних інтересів та централістських прагнень абсолютної монархії, боротьбою її лідера з будь-якими проявами національного сепаратизму.

Нарис історії України додано до "Экстракта", очевидно, як офіційну реакцію на становий рух української старшини, яка добивалася нобілітації в російське дворянство, ґрунтуючи свої домагання на історично-правових доказах. Тому тема II МК їх приваблювала лише з приводу названих імперських актів,

суспільно-політична цінність яких "любителями малоросійської старовини" визначалася вміщеною в них конкретною вказівкою Катерини II надати генеральним старшинам-членам II МК високі військові звання, які давали право на дворянство.

З другого боку, збирачі історичних реліквій були сучасниками II МК, а окремі працювали під її керівництвом, тому і залишили нам деякі фактологічні дані та оцінки цього органу. Окремо можна назвати Василя Ломиковського, який 1808 р. у "Словаре Малорусской старини" зробив спробу з'ясувати суспільно-політичне значення колегії як органу, що знаходився у віданні Сенату, підпорядковував собі всю Малу Росію і становив у всіх розуміннях верховне для нації місце. До того ж, автор визначав компетенцію та об'єкти управління колегії, виходячи з поділу її канцелярського апарату на 4 (за його уявленнями) експедиції. Що стосується закриття колегії, то Ломиковський вважав, що вона була закрыта у 1782 р., тому що російські власті прагнули встановити одноманітну губернську систему.

Відмітимо також окремо роботу Опанаса Шафонського, який зробив свою спробу визначити суспільно-політичну роль II МК, яка "у всіх воєнних, державних, громадянських справах, не виключаючи і бувшої Запорозької Січі, стала вищим місцем присутності, куди у кримінальних та волокітних справах Суд Генеральний свої рішення за апеляціями на розгляд подавав, і колегія з приводу таких же у Правлячий Сенат свої надсилала". Генеральний Суд, Скарбову Канцелярію, Генеральну Лічильну комісію він називав департаментами колегії.

Народники, як відомо, ніколи не зосереджувалися на вивченні роботи державних органів, вбачаючи у їх функціонуванні лише антинародний аспект. І все-таки II МК потрапила в поле зору Ол.Лазаревського у зв'язку з написанням біографії П.О.Румянцева, особливо того її періоду, коли діяльність графа стосувалась України. Але залишаючись вірним своїй історичній концепції, Лазаревський не намагався глибоко аналізувати діяльність Румянцева як представника російської держави і очолюваного ним державного органу. Вдавшись до простої аналогії, він стверджував, що до відкриття намісництва у 1782 р. Румянцев був, так би мовити, тим же гетьманом, а II МК тією ж Генеральною Канцелярією і що "форми нового управління були дуже схожі на попередні".

Історики ліберально-демократичного спрямування, відчувши небезпеку для суспільства з боку руйнівного соціального вибуху, шукали шляхів виходу з соціально-політичної кризи у зростанні ролі держави як регулятора соціальних взаємин, нарощуванні її правового потенціалу. Їх пошуки спрямовувалися на дослідження державних органів в Україні, аналіз діяльності талановитих чиновників. Зачепивши питання ІІ МК у роботі "Южная Русь при Екатерине II" - 1893 р. - А.І.Маркевич знову ж таки опирався на відомий маніфест від 10 листопада 1764 р., але зумів виділити в ньому досить значущий нюанс: "Гетьманське звання було відмінено, а управління, з метою, за виразом маніфесту, "возвести малороссийский народ на высшую ступень счастья", знову передано було МК, з переважанням у ній великоросів і під головуванням генерал-губернатора, який незабаром змінив собою колегію". Автор звернув увагу на факт чисельної переваги росіян у колегії з тієї причини, що одним із засобів обмеження політичних прав України справедливо вважав "посилення в малоросійській служилій сфері великоруського елементу".

У 1913 р. Г.О.Максимович видав І том "Деятельности Румянцова-Задунайского по управлению Малороссией", де він виділив особливу форму управління - генерал-губернатор і колегія. Така форма, на його думку, уже існувала з 1734-1751 рр. Визначаючи об'єм влади Румянцова, Максимович стверджував, що "влада Румянцова як генерал-губернатора в адміністративному відношенні була повністю незалежна від колегії, він міг діяти тут повністю самостійно, в межах даних йому верховною владою повноважень і підкорявся лише Сенату та імператриці. МК, на його думку, прирівнювалася до звичайної губернської канцелярії і повністю залежала від Румянцова.

Досліджуючи роботу центральних установ України XVII-XVIII ст., М.Е.Слабченко спробував дати порівняльну характеристику І і ІІ МК. Перша "з'явилась на зміну імперському міністру-резиденту в Україні, який, в свою чергу, змінив московського воєводу в Києві". Головна її функція - фіска. "Вдруге МК з'явилась після Розумовського, але уже не в якості контролюючого, а у вигляді вищого місцевого органу управління України".

М.С.Грушевський у своїх історико-популяризаторських працях також торкався проблеми ІІ МК і вважав, що "ціла однак та колегія не багато значила, зроблено її тільки для форми, а власти-

вим правителем був Румянцев і йому цариця поручила сповнити свою програму: вести Україну до повного скасування українських порядків і заміни їх законами і порядками російськими".

Дмитро Дорошенко згадує про II МК знову ж таки коментуючи царський маніфест за 10 листопада 1764 р. Історик підкреслював, що фактично вся влада була зосереджена в руках генерал-губернатора Румянцева. Тому ведучи мову про події між 1765 та 1786 рр., Дорошенко саме у Румянцеві вбачав домінуючого суб'єкта політичного життя у бувшій Гетьманщині.

Нам важко прив'язати історичні оцінки Грушевського і Дорошенка до якоїсь суспільно-політичної течії, хоча вони були визначними політиками початку ХХ ст. Причину цього ми вбачаємо у тому, що їх історичні концепції своєю наскрізною ідеєю мали ідею національного відродження України в усій її повноті і не знаходились у безпосередньому зв'язку з конкретними потребами тих чи інших політичних сил.

Історики радянського періоду були позбавлені можливості широко і всебічно досліджувати проблеми української середньовічної державності. В останні десятиліття вони змушені були навіть відійти від тверджень про існування елементів української державності зафіксованих у офіційних тезах до 300-річчя возз'єднання України з Росією. За таких умов проблеми II МК, як надто вузької, ніхто не зачіпав. Серед українських істориків виключення у цьому відношенні становив Путро О.І., який називав II МК "центральним органом управління Лівобережної України на чолі з графом П.О.Румянцевим, призначеним одночасно і генерал-губернатором регіону", нашоухуючи таким чином, можливо на думку, що колегію як орган центрального управління Лівобережною Україною потрібно неодмінно розглядати у тандемі з генерал-губернатором як своєрідну форму управління. В ширшому контексті історичне значення II МК історик визначив у недавній статті про Кирила Розумовського, де він ліквідацію гетьманства і заснування II МК об'єднує у один ланцюг. "Отже, цілком очевидно, що ліквідацією гетьманства і створення Малоросійської колегії як найвищого виконавчо-розпорядчого органу на Лівобережній Україні, що був, власне, складовою частиною царської адміністрації, покладено край українській феодальній державності".

Даючи синтетичну картину адміністративних органів управління "Військом Запорозьким" у другій половині XVII-XVIII ст.,

В.В.Панашенко визнає, що II МК підпорядковувала собі полкові канцелярії, магістрати, сотенні правління, суди. Разом з тим вона стверджує, що над колегією стояла, як вищий політико-адміністративний орган, канцелярія малоросійського генерал-губернатора.

Самою свіжою публікацією, де знову ж таки лише згадується II МК, є популярний виклад історії України Ореста Субтельного. Колегія, на його погляд, допомагала Румянцеву "виконувати свої функції", зміст яких полягав у тому, щоб "підготувати ґрунт для скасування української автономії".

Отже, ми можемо констатувати практичну недослідженість проблеми Другої Малоросійської колегії. З'ясування причин її заснування та скасування, визначення функціональної ролі цього органу в системі існуючої адміністративної організації України зокрема і Російської імперії взагалі, її історичної ролі у тогочасних історичних процесах, вивчення різних аспектів діяльності колегії ще чекає своїх дослідників.